

vr. 85) Hasan-ı Basrî'yi altıncı imam olarak kaydetmiştir. Bugün on dört kıraat denince akla gelen imamlarla birlikte Hasan-ı Basrî'ye *İzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz* adlı eserinde altıncı imam olarak yer veren bir başka müellif, İbnü'l-Kabâkîbi diye meşhur Muhammed b. Halîl el-Halebî'dir (Kastallânî, I, 91). Halebî'yi *Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât* adlı eseriyle Kastallânî, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer* adlı kitabıyla Bennâ takip etmiş, her iki müellif de on dört imamın kıraatini ihtiva eden eserlerinde Hasan-ı Basrî'yi on üçüncü imam olarak zikretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan el-Basrî, *el-Tefsîr* (nşr. M. Abdürrahîm), I-II, Kahire, ts. (Dârü'l-Hadis); İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fi şevâzî'l-kur'ân* (nşr. G. Bergsträsser), Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb); İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 36, 202; İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-izâh 'anhâ* (nşr. Ali en-Necdî Nâsîf v.dğr.), Kahire 1415/1994, I, 37, 44, 79, 100, 121, 125, 131, 141, 165, 280, 285, 289, 301; II, 79; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), II, 161; Zehebî, *Ma'rife-tü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), I, 168-169; a.mlf., *A'lâmü'n-nübela'*, IV, 580-581; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 101-120*, s. 60-62; İbnü'l-Cündî, *Bus-tânü'l-hüdât fi'htilâfî'l-e'imme ve'r-ruvât*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 23, vr. 85; İbn Kesir, *Tefsîrû'l-kur'ân*, IV, 13; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 158; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 235; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Kırâ'âtü's-şâze ve tevci-hühâ min lûgatî'l-Arab* (nşr. Ömer b. Kâsım en-Neşâr, *el-Büdûrü'z-zâhire* içinde), Beyrut 1981, s. 15-16; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), II, 1233-1235; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâ'ât* (nşr. Âmir es-Seyyid Osmân - Abdüssabûr Şâhîn), Kahire 1392/1972, I, 91, 99, 170; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, I, 147; Keşfü'z-zunûn, I, 446; Bennâ, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer* (nşr. Şebân M. İsmâil), I-II, Beyrut 1987; Âûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXX, 244; Brockelmann, *GAL*, I, 66; *Suppl.*, I, 102; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 265; Sezgin, *GAS*, I, 592, 597; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hiz Veren Âmiller*, Ankara 1968, s. 157, 159; L. Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris 1968, s. 177-178; Muhammed Eroğlu, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-kur'ân* (öğretim üyeliği tezi, 1971, MÜ İlahiyat Fakültesi), s. 26-27; Etem Levent, *Hasan-ı Basrî ve Tefsîr İlimindeki Yeri* (doktora tezi, 1978, AÜ İlahiyat Fakültesi), s. 129, 134-138, 186; Muslih Seyyid Beyyûmî, *el-Hasan el-Basrî*, Kahire 1984, s. 249-277; Ömer Abdülazîz el-Cuğbeyr, *el-Hasan el-Basrî ve hadîşühü'l-mürsel*, Amman 1412/1992, s. 145-151; Mustafa Bilgin, *Tefsîrde Mu'tezile Ekolü* (doktora tezi, 1991, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 64; H. Ritter, "Hasan el-Basrî", *UDMİ*, VIII, 264.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

Hadis İlimindeki Yeri. Hasan-ı Basrî Abdurrahman b. Semüre, Hakem b. Amr, İmrân b. Husayn, Ebû Hüreyre, Semüre

b. Cündeb, Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerden doğrudan hadis alıp naklederken Hz. Ali, Ümmü Seleme, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Amr gibi birçok sahâbîden de hadis almadığı halde aradaki râviyi zikretmeksizin rivayette bulundu. Kendisinden Bekir b. Abdullah el-Müzenî, Katâde b. Diâme, Eyyüb es-Sahtiyânî, Atâ b. Sâib, Ebû Bürde Büreyd b. Abdullah, Humeyd et-Tavîl, Abdullah b. Avn gibi âlimler hadis rivayet ettiler. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan Hasan-ı Basrî'nin, doğrudan Hz. Peygamber'den veya aradaki râviyi düşürerek bazı sahâbîlerden duymuş gibi (İbn Ebû Hâtîm, *el-Merâsîl*, s. 31-44) naklettiği hadislerin sıhhati konusunda münekkîtler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısım âlimler, onun güvenilir-zayıf ayırımı yapmaksızın herkesten rivayette bulunduğu gerekçesiyle (Fesevî, II, 35-36, 239-240; İbn Receb el-Hanbelî, I, 287-291) bu tür rivayetlerinin sahih kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Ebû Zür'a er-Râzî ise Hasan-ı Basrî'nin bu rivayetlerinden birkaçı hariç diğerlerinin, Kur'an ve sahih sünnetle desteklenmesi veya başka tariklerden muttasıl olarak rivayet edilmesi sebebiyle zayıf olmayacağını söylemişlerdir. Ali b. Medîni de bu tür rivayetlerden güvenilir râviler tarafından nakledilenlerin çoğunun sahih olduğunu kabul etmiştir (İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, II, 266). Hadis tenkîçilerinin güvenilirliğinde ittifak ettikleri Hasan-ı Basrî'nin, insanlar arasında güven duygusunun yaygın olduğu bir dönemde yaşaması sebebiyle isnad da yer alan râviyi zikretmeyi gerekli görmediği anlaşılmaktadır. Onun tek râvi vasıtasıyla aldığı rivayetlerde râvi adını zikretmesi, iki veya daha fazla râvi yoluyla alındığında ise hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den nakletmesi (İbn Receb el-Hanbelî, I, 285-286), ayrıca bu rivayetlerin başka tariklerden de gelmesi (Ömer Abdülazîz el-Cuğbeyr, s. 276-300, 355-356) bunların zayıf olmadığı görüşünü desteklemektedir.

Hasan-ı Basrî'nin tenkît edilen bir yönü de *tedlîs** yapmasıdır. Zehebî, onun "haddesenâ" lafzı ile naklettiklerinde güvenilir olduğunu (*Mizânü'l-i'tidâl*, I, 483), görüşmediği kimselerden "an" lafzı ile yaptığı rivayetlerde ise tedlîs yaptığını ve bunların delil teşkil etmeyeceğini (*Tezkiretü'l-huffâz*, I, 72) söylemiştir. Ancak edâ sigalarının belirli rivayet metotlarına delâlet etmek üzere kullanımının yay-

gınlaşmadığı (Yücel, s. 80) bir dönemde yaşaması ve hadisi çoğunlukla sahâbîden alması sebebiyle Hasan-ı Basrî'nin tedlîslerinin rivayetlerini olumsuz şekilde etkileyecek durumda olmadığını söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

İclî, *eş-Şikâat*, s. 113; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 32-54, 239-240; Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel (el-Câmî'u's-şâhih* içinde), İstanbul 1413/1992, V, 754; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 40-42; a.mlf., *el-Merâsîl* (nşr. Şükrullah b. Nî'metullah Kücânî), Beyrut 1412/1992, s. 31-44; Mizzâ, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 95-127; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, IV, 563-588; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 483; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 71-72; Alâî, *Câmî'u't-tahşîl fi ahkâmî'l-merâsîl* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut 1407/1986, s. 162-166; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu'l-İlel-i-Tirmizî* (nşr. Nûreddin İtr), [baskı yeri yok] 1398/1978, I, 275, 285-291; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, II, 263-270; a.mlf., *Ta'rîfû ehli't-takdis bi-merâtibi'l-mevûfîne bi't-tedlîs* (nşr. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî), Riyad 1413/1993, s. 102; Ömer Abdülazîz el-Cuğbeyr, *el-Hasan el-Basrî ve hadîşühü'l-mürsel*, Amman 1412/1992, s. 276-300, 346-356; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır*, İstanbul 1996, s. 80; Abdullah Aydınlı, "Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlimdeki Yeri", *EAÜİFD*, sy. 8 (1988), s. 91-113.

AHMET YÜCEL

Fıkıh İlimindeki Yeri. Hasan-ı Basrî'nin fıkıhı genel düşüncesinin ve hayatının bir parçasıdır. Bir yıl devam eden kadılığının dışında kazâ ile ilgili herhangi bir resmî görev almamış, ancak müslümanların günlük hayatlarına ve ilişkilerine dair kendisine yöneltilen soruları her zaman cevaplandırmıştır. Bu cevapların bir kısmı talebeleri vasıtasıyla nakledilerek daha sonraki dönemlerde telif edilen fıkıh kitaplarında zikredilmiştir. Hasan-ı Basrî'nin bu görüşleri nâdiren delilleriyle birlikte aktarıldığı için onun usulü hakkında kesin bir kanaate ulaşmak oldukça zordur (Muslih Seyyid Beyyûmî, s. 310). Hasan-ı Basrî, Resûl-i Ekrem'in tebliğle birlikte nasıl yaşanacağını da gösterdiği İslâm'ın ilk müntesipleri ve ilk öğretmenleri olan sahâbîler içinde yetişmiş, bunların Hz. Peygamber'den yaptıkları nakilleri anlamaya ve buna göre yaşamaya çalışmıştır. Bundan dolayı onun için fıkıh, sadece şer'î hükümlerin anlatıldığı formel bir ilim değil yaşanan hayatın ilmidir. Yaşanan hayat ise bir taraftan fertlerin dış davranışlarıyla ruh dünyalarında, diğer taraftan insanlar arası ilişkilerde devam etmektedir. Hasan-ı Basrî'nin fıkıhı, sadece görünen davranışlara göre hükmeden bir ilim olmayıp insanın hem zâhirini hem bâtınını hesaba katarak insan-